

Wolfgang U. Dressler. *Morphonology: the dynamics of derivation*. Ann Arbor, založba Karoma. 1985. — 439 strani.

Leto 1985 je prineslo jezikoslovju precej znanstvene bere, dobre in slabe. Med dobro zasluži posebno pozornost knjiga *Oblikoglasje* dunajskega jezikoslovca Wolfganga U. Dresslerja. V knjigi je zbrano praktično vse, kar se ve o oblikoglasju (= morfonologiji), pregledno in urejeno. Pisec knjige se postavlja na stališče, da ni v opisni slovnici poleg glasnikoslovja (= fonologije), oblikoslovja, skladnje itd. še posebnega oddelka oblikoglasje, temveč je le-to zgolj prehodno področje med glasnikoslovjem in oblikoslovjem. Spričo tega je razumljivo, da je v knjigi veliko govora tudi o tem dvojem, zlasti o glasnikoslovju. Nekatere obravnavane zadeve so bolj ali manj že znane, druge so nove. Prikazovati novo v tako obsežnem delu (439 strani) je seveda težka naloga, podpisani sem si jo olajšal tako, da sem za prikaz izbral samo eno vprašanje: kako se dajo nekatere glasnikoslovne (= fonološke) značilnosti izvajati iz znakovnih (= semiotičnih) zakonitosti.

Pred obravnavo tega vprašanja (v II) je uvod, posvečen tistemu izrazju in tistim pojmom (Ia) glasnikoslovja, oblikoglasja in oblikoslovja ter (Ib) znakovnjaku, ki pomagajo razumeti odgovore na navedeno osnovno vprašanje.

*Ia.* Pisec knjige opisuje menjave, ki jih opaža v raznih jezikih, v obliki potekov, poteke pa zapisuje s pravili. Vsako pravilo vsebuje potekovni del in okolje poteka, z obrazcem:  $X \rightarrow Y/A \_ B$ ; tu je  $X \rightarrow Y$  potekovni del ( $X$  je vhod poteka,  $Y$  je izhod poteka),  $A \_ B$  pa okolje poteka. Okolje poteka lahko manjka. Pravilo, v katerem je navedeno tudi okolje poteka, se imenuje okoljeodvisno.

Posebno pomembno je razlikovanje med glasnikoslovnimi, oblikoglasnimi in oblikoslovnimi pravili. Glasnikoslovna so tista, v katerih nastopajo samo glasnikoslovni podatki (glasnikoslovni odrezki [= segmenti], meje ipd.). npr. knjižnoslovensko pravilo [skoraj vsi zgledi pravil bodo iz slovenistične literature] (P 1) „[zvoneč, -zvočnik]  $\rightarrow$  [-zvoneč]  $\_ \#$ “ (tj. nezvočniki so nezveneči na koncu besede pred premorom). Oblikoglasna pravila je težko opredeliti (ker so prehodna med glasnikoslovnimi in oblikoslovnimi, nekatera bolj glasnikoslovna, druga bolj oblikoslovna), sploh pa je prav ta zadeva eno izmed osrednjih vprašanj v Dresslerjevi knjigi; za naše namene zadošča reči, da so v oblikoglasnih pravilih spremešani glasnikoslovni in oblikoslovni podatki, prevladujejo pa najbrž glasnikoslovni, npr. knjižnoslovensko pravilo (P 2) „/o/  $\rightarrow$  /e/ / /c č ž š j/ +  $\_$  v nekaterih velikoblikoslovnih okoljih“. Oblikoslovna pravila zadevajo obličnike (= morfeme), npr. slovensko pravilo (P 3) „/človk/  $\rightarrow$  /ljud/ v neednini (z nadaljnjimi omejitvami)“.

V glavnem delu tega prikaza so omenjene tri podzvrsti glasnikoslovnih pravil: samodejno podglasniška (=intrinzično alofonska), nesamodejno podglasniška (=ekstrinzično alofonska) in sovpadna (=nevtralizacijska). Razlaga izrazov. Glasnikoslovno pravilo je samodejno podglasniško, kadar uvaja povsem samodejen, od okolja odvisen podglasnik (=alofon), npr. skoraj nezaznavno nosnost samoglasnikov ob nosnikih (izkazano tudi v slovenščini). Glasnikoslovno pravilo je nesamodejno podglasniško, če uvaja podglasnik, ki ni povsem samodejen, npr. v slovenščini mehčanje glasnikov /l, n/ pred /j/: (P 4) „/l, n/ → [+ mehčani] /\_\_/j/“. Glasnikoslovno pravilo je sovpadno, kadar briše glasnik (= fonem; na izraz GLASNIK me je nekoč ustno opozoril Jože Toporišič) ali ga pretvarja v drug glasnik. Zgled: zgoraj že navedeno pravilo P 1 o razzvenitvi pravih soglasnikov m. dr. na koncu besede pred premorom.

*Ib.* Jezikovne enote se dajo kot znano obravnavati tudi kot jezikovni znaki, le-ti pa sodijo med znake sploh. Z znaki se ukvarja znakovlovje (= semiotika). Ta veda preučuje lastnosti znakov in zakonitosti njihovega vedenja. Iz dosedanjih spoznanj znakovlovja in jezikoslovja se vidi, da so nekatere lastnosti jezikovnih enot in nekatere oblike njihovega vedenja pravzaprav lastnosti in vedenjske oblike znakov. Tako se je odprla možnost, da nekatere lastnosti jezikovnih enot in nekatere oblike njihovega vedenja RAZLAGAMO s sklicevanjem na nauk o znakih. (Rečemo, na primer, da je jezikovni pojav X tak, kot je, zaradi svoje znakovne narave.) To je že pomemben razlog, da morajo jezikoslovci spremljati razvoj znakovlovja. Drug razlog pa je, da se da mogoče skozi znakovlovje vzpostaviti zveza med jezikoslovjem in filozofijo jezika, torej z nadaljnjo vedo, od katere lahko pričakujemo razlage nekaterih jezikovnih pojavov. Od filozofije jezika pa vodi povezava k ostalim delom filozofije.

Osnovna enota znakovlovja je kot znano ZNAK. Opredelitvena značilnost znaka je, da je sestavljen iz OZNAČEVALCA in OZNAČENCA. Ta dva imata spet vsak svojo opredelitev. In sicer izhajajo pri opredeljevanju iz izraza „A je namesto B“ (prim. znano latinsko različico tega izraza „aliquid stat pro aliquo“): označevalec je opredeljen kot A v izrazu „A je namesto B“, označenec pa je opredeljen kot B v istem izrazu. Posebni primeri tega odnosa so med drugim „A zastopa B“, „A vtelesa B“, „A izraža B“, „A nadomešča B“, „A označuje B“, „A je poseben primer od B“, „A je primerek od B“.

Odnos „biti namesto“ je v nauku o znakih osnovni, a ni opredeljen, temveč postuliran. Omeniti moram, da je filozof Wittgenstein v svojem t.i. „pozmem“ obdobju opozoril, da „biti namesto“ pravzaprav ni odnos (relacija), temveč je ta izraz uvrstil med še preprostejše povezave, namreč med t.i. OPERACIJE. Pojem operacije je pri Wittgensteinu opredeljen svojsko. Nihče se še ni ukvarjal z vprašanjem, kakšne posledice ima za znakovlovje okolnost, da „biti namesto“ ni odnos, temveč operacija. Vendar je problem temeljen in — kolikor imajo znakovlovne zakonitosti posledice tudi za jezikoslovje — pomemben tudi za to vedo. Vsekakor pa je jasno, da jezikovni izraz „biti namesto“, vzet dobesedno, ne prikazuje bistva te operacije v pravi luči, je namreč premalo abstrakten. Kaj s tem mislim, je razvidno npr. iz tega, da lahko sestoji znak iz potekovnega dela jezikoslovnega pravila in iz okolja poteka;

tu se ne da trditi, da potekovni del pravila „stoji namesto“ okolja ali obratno, znotrajznakovni odnos med njima pa je vendar podan, namreč v tem smislu, da okolje poteka opozarja na nujno navzočnost poteka. — Ker torej razmerje med označencem in označevalcem ni odnos, bom v nadaljnjem uporabljal za to razmerje izraz ZNOTRAJZNAKOVNA POVEZAVA.

Dosedanje slovensko strokovno izrazje uporablja za znak poimenovanje ZNAK. (Ker je to prevzeta beseda, nekateri vztrajajo pri domačem ZNAMENJU, zlasti v zvezi JEZIKOVNO ZNAMENJE. SSKJ uporablja v našem pomenu samo ZNAK, npr. v geslu SIGNIFIKANT.) Za opredelitveni sestavini znaka navaja SSKJ SIGNIFIKAT in SIGNIFIKANT (to mednarodno izrazje je gotovo naše najstarejše izrazje za ta pojma), dalje prevoda teh izrazov OZNAČENO in OZNAČUJOČE in končno samostojnejša OZNAČENEC in OZNAČEVALEC. Tu bomo uporabljali zadnje navedeni par.

V znakovstvu razlikujejo razne vrste znakov. Ena razdelitev je na LIKE (=ikone), KAZALCE (=indekse) in ČISTE ZNAKE (=simbole). Lik je znak, v katerem vlada med označevalcem A in označencem B neka podobnost (sem spada m. dr. slikovna pisava). Kazalec je znak, ki izkazuje kako tako povezavo med označencem in označevalcem, ki je več kot zgolj znotrajznakovna povezava, hkrati pa ni podobnost. Čisti znak je znak, ki ni lik ali kazalec (npr. med glasovjem *konj* in pomenom „konj“ ni niti podobnosti niti drugačne povezave).

Najmanj znani so kazalci. Nejezikoslovni zgled kazalca nam bodi znak, sestavljen iz označenca ogenj in iz označevalca dim: ta znak je kazalec, ker dim opozarja na ogenj, podobna pa si dim in ogenj nista. Jezikoslovni zgled, iz skladnje, je znak, sestojč iz navezovalnega zaimka in samostalniške zveze, na katero se zaimek navezuje; tak znak je kazalec, ker vsebuje povezavo med označevalcem (=navezovalni zaimek) in označencem (=ustrezna samostalniška zveza), pri čemer ta povezava ne temelji na podobnosti med označevalcem in označencem. (Kolikor bi kaka podobnost prav tako obstajala, npr. v obliki slovničnega ujemanja med samostalniško zvezo in navezovalnim zaimkom z enako se glasečimi (!) končnicami, bi bila v znaku navzoča tudi prвина likovnosti, in ta bi povečala naravnost in učinkovitost znaka.) — V velikem oblikoslovju spadajo h kazalcem med drugim zveze iz obrazila ali končnice in spremljajočega korena ali osnove: tu označevalec, tj. obrazilo ali končnica, opozarja na nujno navzočnost označenca, tj. spremljajočega korena ali osnove.

Znaki so lahko hkrati liki in ali kazalci in ali čisti znaki, odvisno od vidika, s katerega jih opazujemo.

V znakovstvu velja naslednja lestvica naravnosti znakov: najnaravnejši znaki so liki, najmanj naravni čisti znaki, kazalci so vmes. Znakoslovna lestvica učinkovitosti znakov je enaka: najučinkovitejši znaki so liki, najmanj učinkoviti čisti znaki, kazalci so vmes.

Zvrsti znakov je še več. Tu omenjam samo še eno, pomembno za obravnavano snov. Gre za t.i. LEGISIGNUME. Legisignum je opredeljen kot zakonitost, ki je znak. Predlagam slovenski izraz ZNAK ZAKONITOST (to bodi podredno zložena samostalniška zveza s skladnjo kot pri *človek žaba*, roditelj torej *znaka zakonitosti*). Sem spadajo med drugim vsa pravila oblike „X → Y“, (v knjižni slovenščini) zgoraj že omenjeno (P 2) „/o/ → /e/“. Vhod pravila je označenec, izhod

pravila pa označevalec, odnos med označencem in označevalcem (= „biti uresničen kot“) pa je posebni primer znotrajznakovne povezave. Torej so taka pravila znaki, natančneje znaki zakonitosti.

II. Zdaj sledi osrednji del prikaza, namreč kako se dajo nekatere lastnosti naravnih jezikov izpeljati iz nekaterih znakovskih zakonitosti. Zaradi kratkosti bodo zgledi samo iz glasnikoslovja. (V točkah, ki sledijo, je vsakič najprej navedena znakovska zakonitost, v poševnem tisku.)

### 1. *Učinkoviti označevalci se morajo med sabo razlikovati.*

Odtod sledi

1.1. razlikovalna služba glasnikov in razločevalnih obeležij. Glasniki in razločevalna obeležja so namreč označevalci, ki tvorijo znake z označencem „drugačnost“ (tako po R. Jakobsonu).

1.2. glasnikoslovno načelo kar največjega medsebojnega razlikovanja glasnikov. Načelo pravi, da se glasniki nekega jezika ceteris paribus razlikujejo med sabo, kolikor se le morejo.

1.3. nepriljubljenost skrčenj in izbrisov. Skrčenje namreč povzroči, da so skrčeni glasniki v najboljšem primeru samo delno prepoznavni, izbris pa napravi izbrisanost za čutno nezaznavno. (V t.i. hitrem govoru je skrčenje in izbrisov sicer precej, vsekakor precej več kot v počasnem govoru, vendar to ni v nasprotju z zakonitostjo 1, temveč se razlaga tako, da v hitrem govoru prevladajo nad zakonitostjo 1 družbenojezikoslovni razlogi, namreč zmanjšana obzirnost do sogovornika).

### 2. *Učinkoviti označevalci se morajo dati čutno zaznavati.*

Odtod sledi, da so v glasnikoslovnih izpeljavah nezaželene t.i. vmesne stopnje. Če izvajam zvalnik *bože* iz globinskega zapisa /bog + e/ in le-tega najprej pretvorim v zaporedni vmesni stopnji /bog'e/ in /bodže/, vzpostavljam s tem vmesne zapise, ki se ne dajo čutno zaznavati. V skladu z zakonitostjo 2 taki čutno nezaznavni znaki niso učinkoviti. Spričo tega jih lahko vzpostavljam samo, če imamo za to pomembne razloge. Zakonitost 2 govori torej v prid čim večji konkretnosti posameznih (glasnikoslovnih, pa tudi drugih) izpeljav v slovnici.

### 3. *Učinkoviti označevalci morajo biti primerne velikosti.*

Označevalci namreč ne smejo biti preveliki (tedaj jih je težko proizvajati) ali premajhni (tedaj jih je težko čutno zaznavati).

Odtod sledi, da mora biti neka velikost glasnikoslovnih odrezkov „najboljša“. Če se postavimo na stališče, da ima „najboljšo“ velikost „normalni“ enoglasnik, sledi

3.1. da so nadkratki glasovi redki in da radi onemijo (lep zgled sta slovanska *jer* in *jor*)

3.2 da so naddolgi glasovi redki in da se radi spreminjajo

3.3 da so enoglasniki pogostnejši kot dvo- in troglasniki, čveroglasnikov pa sploh ni.

Če se dalje postavimo na stališče, da je „normalni“ soglasnik kratek, sledi

3.4. da so kratki soglasniki pogostnejši kot dolgi.

Kakšno je stanje pri samoglasnikih, ne vem. Po slovenščini sodeč je „normalni“ naglašeni samoglasnik dolg.

#### 4. Učinkoviti označevalci se zlahka povezujejo drug z drugim.

To je pomembno s stališča izgovarjave.

#### 5. Učinkoviti označevalci morajo biti zanesljivi.

Odtod sledi težnja po enoznačnosti (= angl. biuniqueness) znotrajznakovne povezave med označencem in označevalcem, tj. da ustreza danemu označencu samo en označevalec in da ustreza temu označevalcu samo en označenec.

S tega vidika se dajo primerjati posebna glasnikoslovna pravila hitrega govora z ostalimi glasnikoslovnimi pravili. Glasnikoslovna pravila hitrega govora so manj enoenoznačna kot ostala glasnikoslovna pravila (ker je v hitrem govoru, kot že omenjeno, več skrčenj in izbrisov kot v počasnem govoru). Da bi se enoenoznačnost v skladu z zakonitostjo 5 povečala, se posebna glasnikoslovna pravila hitrega govora rada posplošujejo v glasnikoslovna pravila, ki veljajo ne glede na govorno hitrost. Zgled: v slovenščini se v hitrem govoru dostikrat skrči soglasniška skupina *šč* v *š* (zmanjšanje enoenoznačnosti); to skrčenje je neobvezno glasnikoslovno pravilo hitrega govora. V hitrem govoru mnogih se torej reče *klešče* ali *kleše*; v nekaterih narečjih (zlasti na Gorenjskem) pa se je to skrčenje posplošilo tudi na počasni govor in se beseda *klešče* tam redno izgovarja *kleše* — ne glede na govorno hitrost.

#### 6. Najnaravnejši znaki so liki.

Iz zgoraj že omenjenih predpostavk

6.1.1. znak je tem naravnejši, v čim večji meri ima lastnosti lika

6.1.2. pravilo je znak, čigar označenec je vhod poteka in čigar označevalec je izhod poteka

in iz predpostavk

6.1.3. glasnikoslovna pravila so bolj likovna kot oblikoglasna in podobličniška, in sicer v tem smislu, da je v glasnikoslovnih pravilih običajno podobnost med vhomom in izhodom pravila večja kot v oblikoglasnih in podobličniških pravilih

6.1.4. znotraj glasnikoslovnih pravil so najbolj likovna samodejno podglasniška, manj likovna nesamodejno podglasniška, še manj likovna sovpadna

6.1.5. večja naravnost ima za posledico večjo pogostnost sledi med drugim

6.2.1. glasnikoslovna pravila morajo biti običajnejša kot oblikoglasna.

To napoved dejstva potrjujejo. V jezikih sveta je naslednje razmerje med glasnikoslovnimi in oblikoglasnimi pravili: brezponski (= izolacijski) jeziki oblikoglasnih pravil sploh nimajo, mnogoponski (= aglutinacijski) jih imajo malo, v maloponskih (= fleksijskih) jezikih je glasnikoslovnih pravil več kot oblikoglasnih.

6.2.2. samodejno podglasniška pravila so najpogostnejša, manj pogostna nesamodejno podglasniška, še manj pogostna sovpadna.

6.2.3. znaki, ki nimajo čutno zaznavnega označevalca, so zelo nelikovni, torej zelo nenaravni. Iz tega sledi redkost skrčenj in izbrisov, oz. obvezni izbrisi in skrčenja so z zgodovinskega stališča nestanovitni in se radi pretvarjajo v oblikoglasna pravila. V hitrem govoru je sicer, kot že omenjeno, skrčenj in izbrisov več kot v nehitrem, a ustrezne označevalce pozna govoreči iz počasnega govora. Zgled: kdor izgovarja *šel* včasih kot [šu], ve tudi za izgovarjavi [šew] in [šow]. Tako stanje v hitrem govoru ne ugovarja stanju, ki je v jeziku sicer.

Celo v oblikoglasju so izbrisi in skrčenja nezaželeni. Tako se razloži npr. to, zakaj je v knjižni francoščini onemitev (predvsem končnega) polglasnika prešla v opisni slovnici v vstavljanje polglasnika. Običajni izgovor od *table* „miza“ je [tabl], pod določenimi pogoji se na koncu doda polglasnik; zgodovinsko je bilo seveda drugače: [tabl] je nastalo iz besede na polglasnik z onemitvijo le-tega. V slovenščini je nekaj podobnega pri nestanovitnem polglasniku v besedah kot *ocvirek*. Zgodovinsko je *ocvirek* s polglasnikom starejše kot roditeljski *ocvirka* brez polglasnika. Opisno pa je mogoče že obratno: da je treba nastaviti koren/osnovo *ocvirk-* in iz nje izvajati imenovalnik *ocvirek* z VSTAVLJANJEM polglasnika.

6.2.4. v glasnikoslovnem pravilu, ki deluje na naravni razred (taka pravila se dajo lepo zapisovati z razločevalnimi obeležji), je nakopičene več podobnosti (torej likovnosti) kot v glasnikoslovnem pravilu, ki deluje na posamični glasnikoslovni odrezek. Iz večje likovnosti pa sledi večja naravnost, in tako so glasnikoslovna pravila, ki delujejo na naravne razrede, pogostnejša kot siceršnja glasnikoslovna pravila. Zgled knjižnoslovenskega glasnikoslovnega pravila, ki deluje na naravni razred, je zgoraj omenjeno (P 1) „[zveneč, -zvočnik] → [-zveneč]“. Zgled knjižnoslovenskega glasnikoslovnega pravila, ki NE delujejo na naravni razred: (P 5) „/à/ → /è/ /\_/j/“, npr. *dāj*. Pri oblikoglasnih pravilih, ki so bistveno manj likovna, kot so to glasnikoslovna (ker je pri oblikoglasnih pravilih običajno večji razloček med vhom in izhodom pravila kot pri glasnikoslovnih pravilih), igrajo tudi naravni razredi prav majhno vlogo. (Oblikoglasna pravila se skoraj vedno laže oz. lepše zapišejo s „celimi“ glasniki kakor z razločevalnimi obeležji, glej knjižnoslovensko pravilo (P 2) „/o/ → /e/“ zgoraj.)

Nizi glasnikov se uresničujejo v nizih glasov. Taka uresničitev je tudi povezana z likovnostjo, in sicer preko ČRTEŽNOSTI (=diagramatičnosti). Črtežnost je opredeljena lastnost t.i. ČRTEŽEV (=diagramov). Črtež je (znak) lik, v katerem so si povezave med deli označenca in ustreznimi deli označevalca podobne po naliki (so analogne). Zgled za črtež:

|         |            |
|---------|------------|
| glasnik | podglasnik |
| X       | → x        |
| Y       | → y        |

Če si predstavljamo odnos med glasnikom in uresničenim podglasnikom (odnos je „biti uresničen kot“) v obliki puščice, ki povezuje glasnik in podglasnik, so si te puščice najbolj podobne, kadar tečejo vzporedno, manj so si podobne, kadar se ob kakem podglasniku stikajo, in še manj so si podobne, kadar se na poti od glasnikov do podglasnikov križajo. Iz tega lahko napovemo, da bodo najpogostnejše ure-

sničitve, pri katerih so puščice med sabo vzporedne, manj pogostne bodo uresničitve, pri katerih se puščice ob podglasniku stikajo (to so skrčenja in tisti izbrisi, pri katerih pride kot pri skrčenju do sovpada dveh glasnikov), najmanj pogostne bodo uresničitve, pri katerih se puščice križajo (to so premeti). Dejstva te napovedi potrjujejo, vedeti pa moramo, da je govor zgolj o opisni slovnici, tj. npr. samo o tistih premetih, ki jih je treba omeniti v opisnem glasnikoslovju danega jezika.

Nadaljnja skupina napovedi zadeva jezikovne znake kot kazalce.

#### *7. Kazalci so bolj naravni kot čisti znaki.*

V tej zvezi se da nekaj napovedati o okoljeodvisnih glasnikoslovnih pravilih (eno takih je že omenjeno knjižnoslovensko pravilo P 1 o razzvenitvi pravih soglasnikov na koncu besede pred premorom). Njihov potekovni del tvori znak skupaj z okoljem poteka: potek je označenec, okolje poteka je označevalec, povezava med njima je v tem, da okolje poteka opozarja na navzočnost poteka. V nasprotju z okoljeodvisnimi glasnikoslovnimi pravili okoljeNEodvisna glasnikoslovna pravila niso kazalci (ker tudi niso liki, so torej čisti znaki). Iz tega in iz zakonitosti 7 sledi

7.1. okoljeodvisna glasnikoslovna pravila so pogostnejša kot okoljeNEodvisna glasnikoslovna pravila.

Med okoljeNEodvisnimi glasnikoslovnimi pravili so posebno redki izbrisi glasnikoslovnih odrezkov, kajti pri takih izbrisih manjka tudi likovnost, ki je sicer skoraj vedno navzoča v glasnikoslovnih pravilih. Zgled: če izvajam samostalniško *roč* iz /rok + i/ in po (po mehčanju) zadnji glas izbrišem z okoljeNEodvisnim pravilom (P 6) „/i/ → 0“, je to redek, če ne kar nemogoč način glasnikoslovne izpeljave.

Nekazalci ali slabi kazalci se radi spreminjajo v (boljše) kazalce, četudi za ceno spremembe iz glasnikoslovnega v oblikoglasno ali podobličniško pravilo. (Oblikoglasna in podobličniška pravila so namreč v vsakem primeru kazalci zaradi vsakokratne povezave z nekim oblikoslovnim pomenom.) Zgled: knjižnoslovenski velelnik *teci* zahteva pravilo (P 7) „/k/ → /c/ /\_\_/i/“, če se izvaja *teci* iz /tek + i/. To pravilo je kazalec, ker je okoljeodvisno, in je postalo še boljši kazalec s tem, da je bil v okolje prevzet tudi podatek „v velelniku“ (ta podatek je potreben zaradi nasprotja z nedoločnikom *teči*, prav tako iz /tek + i/).

#### *8. Kazalec je tem bolj učinkovit, čim manj sta njegova označenec in označevalec (telesno) oddaljena drug od drugega.*

Iz te zakonitosti sledi nekaj npr. glede pravil o ubranosti samoglasnikov (o vokalni harmoniji). Ta pravila naj ponazorim s finskim zgledom. V finščini je npr. vprašalna končnica *-ko/-kö*, torej v dveh različicah. Različica *-ko* se uporablja, če je samoglasnik predidóčega zloga *a* ali *o* ali *u*; v ostalih primerih se uporablja različica *-kö*. Npr. *menet-kö* „greš?“ proti *Saksaan-ko* „v Nemčijo?“ Pojav velja splošno, ne samo za to končnico. Vplivajoči in vplivani samoglasnik tvorita znak kazalec, vrsta vplivanega samoglasnika namreč opozarja na vrsto vplivajočega. Med samoglasnikoma tega znaka kazalca stoji eden ali več soglasnikov, in to ustvarja razdaljo med barvno ubranima samoglasnikoma znaka kazalca. Taka razdalja pa v skladu z zakonitostjo 8 zmanjšuje učinkovitost znaka. Ustrezno pravilo se je odzvalo na to in si je povečalo učinkovitost s tem, da si je povečalo kazalčnost, in sicer s privzemom

oblikoslovnih podatkov; pravilo se je torej spremenilo iz glasnikoslovnega v bolj učinkovito oblikoglasno in kot tako ima zdaj med drugim (kot je pri oblikoglasnih pravilih običaj) izjeme. Dve znani taki izjemi sta delnostna skloni (= partitiva) od *meri* „morje“ in *veri* „kri“: *mer-ta* in *ver-ta* (ne *mer-tä* in *ver-tä*, kot bi pričakovali).

9. *Kazalec je tem učinkovitejši, čim boljše čutno zaznaven je njegov označevalec.*

S tega vidika so najboljši poteki (pravila), pri katerih je velik razloček med vhom (označencem) in izhodom (označevalcem). Ta težnja je v nasprotju z likovnostjo, ki daje namreč prednost podobnosti med vhom in izhodom pravila. Ker so liki naravnejši in učinkovitejši znaki kot kazalci, se tam, kjer poteka tekmovanje med likovnostjo in kazalčnostjo (to pa je v glasnikoslovnih pravilih), uveljavi likovnost (prednost ima torej podobnost med vhom in izhodom pravila). Kjer pa nastopa kazalčnost sama zase, brez likovnosti, ali kjer kazalčnost odločno prevladuje, se bolje uveljavlja zakonitost 9 (prednost ima torej velik razloček med vhom in izhodom pravila). Tako je pri oblikoglasnih in podobličniških pravilih; pri teh je resnično ponavadi razloček med vhom in izhodom pravila bolj izrazit kot med vhom in izhodom glasnikoslovnih pravil.

10. *Znaki, katerih sestavniki so prav tako znaki, imajo prednost pred takimi svojimi sestavniki.*

To je pomembno za razne vrste odnosov med besedami in obličniki (obličniki so kot znano sestavniki besed) ter med obličniki in glasniki (glasniki so kot znano sestavniki obličnikov). Posebni primer, ki sledi, je, da ima oblikoslovna kazalčnost prednost pred glasnikoslovno. Iz tega spet sledi (zaradi težnje po večji učinkovitosti znaka) obstoj težnje po spreminjanju glasnikoslovnih pravil v oblikoglasna in podobličniška, medtem ko obratne težnje ni. Npr. včasih ima okoljeodvisno glasnikoslovno pravilo poleg glasnikoslovnega okolja tudi (odvečno) oblikoslovno okolje; ko se otrok uči takega pravila, da prednost (prej sicer odvečnemu) oblikoslovnemu okolju, torej da prednost oblikoslovni kazalčnosti pred glasnikoslovno, v skladu z zakonitostjo 10. Knjižnoslovenski zgled: že omenjeni preglas (P 2) „/o/ → /e/“ se je dogajal nekoč za vsakim trdonebnim soglasnikom, npr. *čoln* bi bila takrat nemogoča beseda; zdaj je preglas omejen na položaj za določenimi soglasniki, namreč za /c č ž š j/ (to je posledica izgube mehčanja v slovenščini), in vezan na določene veli-kooblikoslovne enote, npr. na orodnik ednine, na obrazilo /ov/ ipd.

Običajni razvoj pravil je naslednji. Če postane podglasniško pravilo glasniško, izgubi svojo likovnost, hkrati pa se poveča njegova kazalčnost. Le-ta teži k prehanju v oblikoslovno kazalčnost, pravilo postane zato iz glasniškega oblikoglasno in mogoče celo podobličniško.

Namen pričujočega prikaza je bil ponovno opozoriti na sicer znano okolnost, da se dajo nekateri jezikovni pojavi osmisлити s sklicevanjem na znakovne zakonitosti in da se dajo nekateri jezikovni pojavi osmisлити verjetno SAMO s sklicevanjem na take zakonitosti. Tako je tudi eno izmed sporočil knjige, ki je predmet pričujočega prikaza.

Janez Orešnik (Ljubljana)